

Žvilgsnis į paniabudės pavadinimus

J Ū R A T Ė L U B I E N Ė

Klaipėdos universitetas

ANOTACIJA. Straipsnyje lingvistiniais ir etnolingvistiniais metodais tiriami ne mokslinėje, o šnekamojoje lietuvių kalboje, tarmėse vartojami paniabudės (*Phallus impudicus*) pavadinimai. Tiriamąją semantinę paradigmą sudaro per dvidešimt leksinių vienetų; kai kurie pavadinimai anksčiau nefiksuoti žodynuose. Mikonimų tyrimai – Lietuvoje po truputį populiarėjančio tarpdalykinio etnomikologijos mokslo dalis. Laikomasi nuostatos, kad, tiriant grybo koncepto raišką kalbos sistemoje, rezultatyvi lingvistikos, tradicinės kultūros ir mikologijos faktų dermė. Kompleksinė *Phallus impudicus* pavadinimų sistemos ir atskirų jos narių analizė atskleidė konceptualųjį grybo vaizdą kalboje. Tradicinei kultūrai būdingi mitiniai vaizdiniai, kurie fiksuojami senųjų pavadinimų sluoksnyje, pačioje naujausioje leksikoje nebeatsispindi.

RAKTAŽODŽIAI: mikonimai, paniabudė, etnomikologija, etnolingvistika, motyvacija, konceptas.

ĮVADAS

Pastaruoju metu kalbotyroje iš madingosios arenos traukiasi gryniesi struktūralistiniai tyrimai, vis labiau užleisdami vietą tokiems lingvistikos darbams, kuriuose kalba, ypač leksika ir frazeologija, nagrinėjama ne kaip izoliuota ženklų sistema, o kaip aktyvi žmogaus psichinė veikla, neatskiriama susijusi su jo pasaulėžiūra ir pasaulėjauta. Tokie kalbotyros tyrimai siejami su tautosakos, mitologijos, tautos papročių, tikėjimų, psichologijos tyrimais, ir jų dermė, tikėtina, leidžia nors šiek tiek priartėti prie slėpiningų žmogaus sąmonės klodų. Žvilgtelėjus į netolimą praeitį, matyti, kad tokia pozicija nėra nauja. Kaip rašė Maskvos etnolingvistikos mokyklos įkūrėjas Nikita Tolstojus, dialektologija XIX amžiuje buvo etnografijos mokslo dalis (Толстой 1997: 223). Dabartiniu metu, tiriant tarmių leksiką ir frazeologiją, kalbos ir kultūros, ypač – tradicinės, sritys vėl natūraliai suartėja, nes klausimas apie kalbos ir kultūros ryšį, kurį XIX amžiuje iškėlė Wilhelm von Humboldtas, XX ir XXI amžiuje ne tik neprarado savo aktualumo, bet išaugo į savarankišką lingvistikos kryptį su savita tyrimo metodika. Vienas iš solidžiausių pastarojo dešimtmečio tokio tipo darbų Lietuvoje – Birutės Jasiūnaitės monografija „Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liau-

dies kultūroje“ (2010). Joje autorė, tirdama frazeologizmus, remiasi plačiu etnokultūriniu¹ kontekstu.

Lingvistams, užsibrėžusiems tirti vienos ar kitos semantinės grupės žodžių nominaciją, motyvaciją ar etimologiją, reikia gerai pažinti tą tikrovės sritį, kurios leksika yra kalbinių tyrimų objektas. Ir vėl, atsigręžus į tradicinius kalbotyros tyrimus, matyti, kad šią mintį remia daugelis autoritetų, tarp kurių ir vienas žymiausių čekų kalbininkų Vaclavas Machekas, XX a. viduryje rašęs apie augalų, tarp jų ir grybų, pavadinimus, jų etimologiją (Machek 1954). Jis nuosekliai laikėsi *Wörter und Sachen* (žodžių ir daiktų) principo ir garsėjo kaip puikus materialiosios ir dvasinės senosios slavų ir indoeuropiečių kultūros žinovas (plačiau žr. Яньшкова 2009). Šis metodologinis principas ypač svarbus tiriant pavadinimus tokių realybės sričių, kurios dabarties žmogui mažiau bepažįstamos. Taigi grybų pavadinimų, arba mikonimų², tyrinėtojams svarbu susipažinti su mikologijos pradmenimis, moksline grybų sistematika ir nomenklatūra, atskirų genčių ar rūšių aprašais. Neatsitiktinai mikonimus tiriantys kalbininkai šneka apie tarpdalykiškumą, apie lingvistikos ir mikologijos faktų derinimą (pvz., Bjeletič, Vlajič-Popovič 2008: 57, apie tyrimą *babuška* „*Phallus impudicus*“ žr. 64 p.).

Tarpdalykinis mokslas, kuris tiria augalijos reikšmę žmonių kultūroje, yra etnobotanika. Etnobotanikai visų pirma rūpi augalų naudojimas žmonių materialioms (maistui, gydymui, statybai) ir nematerialioms (tradicinių apeigų, ritualų) reikmėms (plačiau apie etnobotanikos sampratą ir jos istoriją žr. Ballick 1996; Wysoczański 2006; Колосова 2010). Daugelio etnobotanikos teoretikų nuomone, jos objektas yra ir kalbiniai augalijos etnosemantikos, liaudiškosios taksonomijos tyrimai (plg. Kottak 1979: 274). Maskvos etnolingvistinė mokykla etnobotaniką laiko plačiai suprantamos etnolingvistikos sritimi³. Lietuvių kalbotyroje etnobotanikai skirtų darbų nėra daug, išsamiai tirti šiaurės panevėžiškių patarmės fitonimai (Genelytė 2001; Gritėnienė 2006).

Etnobotanikai, apimančiai įvairiausią augaliją, buvo, dažnai ir tebėra, priskiriami ir grybai (literatūros apžvalgą žr. Колосова 2010: 17–18). Taip atsitiko dėl to, kad tik maždaug nuo XX a. aštuntojo dešimtmečio grybai gamtos moksluose

1 Apie terminus *tautinė kultūra*, *etninė kultūra*, *tradicinė*, arba *liaudies kultūra* žr. Kalnius 2008. Šiame straipsnyje *etnokultūra* vartojama *tradicinės kultūros* reikšme.

2 *Mikonimų* (gr. *mykēs* „grybas“ + *onyma* „vardas“) terminą liaudiškiems grybų pavadinimams įvardyti vartoja daugelio šalių kalbininkai. Terminas apima tiek iš vieno, tiek iš kelių žodžių sudarytus pavadinimus.

3 «Широкое определение: *этнолингвистика* – комплексная дисциплина, предметом изучения которой является “план содержания” культуры, народной психологии и мифологии независимо от средств и способов их формального воплощения (слово, предмет, обряд, изображение и т. п.)» (Толстой 1995: 39–40; Толстая 1996: 235, 2013a, 2013b).

pradėti laikyti atskira gyvosios gamtos karalyste – *Fungi* arba *Mycota*⁴. Toji karalystė labai didelė ir įvairi: vien makromicetų, tai yra grybų, kuriuos esam įpratę matyti miškuose, dabartiniu metu mokslininkai suskaičiuoja apie penkiolika šešiolika tūkstančių rūšių, iš jų apie du tūkstančiai – valgomieji (Соломко 2011: 5); „Lietuvoje <...> vartotinų maistui yra tik apie 100–120 rūšių“ (Urbonas 2007: 20). Todėl natūralu, kad galimas su etnobotanika metodologiškai labai glaudžiai susijęs, bet pagal tyrimo objektą savarankiškas etnomikologijos mokslas.

Etnomikologijos, gyvuojančios apie penkiasdešimt metų, pradininkais laikomi amerikiečiai sutuoktiniai Gordonas ir Valentina Wassonai (Wasson, Wasson 1957). G. Wassono tyrimai koncentravosi ties Amerikos indėnų (majų, actekų ir kt.), Rusijos, Anglijos, Indijos kultūromis; kartu su prancūzu Rogeriu Heimu jis išspausdino darbų apie musmirių svarbą Eurazijos ir Sibiro tautų kultūrose, apie haliucinogeninius grybus Meksikos kultūroje (Heim, Wasson 1958) ir kt. G. Wassonui priklauso mintis skirstyti tautas į „mikofobines“, kuriose bijomasi apsinuodyti grybais ir jie maistui nevertojami (tarp tokių tautų, pavyzdžiui, yra anglai ir airiai), ir „mikofilines“ (kai kurios Azijos, Afrikos, Amerikos, Europos tautos, pavyzdžiui, iš europiečių – lenkai, rusai, italai). Tokios tautos turi itin turtingą grybų naudojimo įvairioms reikmėms patirtį.

G. Wassono darbai susilaukė žymių mokslininkų atgarsio (Lévi-Strauss 1970; Топоров 1979). Nuo XX a. antrosios pusės iki šiol intensyviai domimasi įvairiais etnomikologijos aspektais: grybų pažinimu ir jų rinkimo papročiais skirtinguose pasaulio kraštuose; jų vartojimu maistui ir gydymui; grybų vaizdiniu (konceptu) įvairių tautų folklore, mitologijoje, ritualinėse apeigose, papročiuose, vaizduojamajame mene ar archeologijos palikime (ankstesnių darbų apžvalgą žr. Захаров, Касперавичус 1981; vienas kitas įvairių kraštų naujesnis darbas: Schultes, Reis 1995; Юргенсон 2000; Grzywnowicz 2007; Zsigmond 2010; Muluwa 2010; Dugan 2008, 2011; Garibay-Orijel [et al.] 2012 ir kt.). Nuo G. ir V. Wassonų pirmosios knygos (1957) tęsiama tradicija registruoti ir šiek tiek aptarti grybų pavadinimus įvairaus pobūdžio nekalbiniuose etnomikologijos darbuose. Be to, yra nemaža lingvistikos ar etnolingvistikos (siaurąja termino reikšme) darbų, skirtų vien tik mikonimams tirti (Bartnicka-Dąbkowska 1964; Меркулова 1967; Вендина 1998; Persson 2000; Коппалева 2007; Сенк-Шеленгевич 2009; Багдади 2011; Пермя-

4 Nuo Aristotelio laikų biosferos organizmai buvo skirstomi į gyvūnus ir augalus. Nors jau romėnų filosofas ir gamtininkas Gajus Plinijus Vyresnysis (Gaius Plinius Secundus) savo garsiajame veikalė „Gamtos istorija“ (*Naturalis Historia*) bandė sukurti pirmąją mokslinę grybų klasifikaciją, paremtą grybų išore ir nauda žmogui, o XVIII amžiuje *mikologijos* sąvoką įvedė olandas Christianas Hendrikas Persoonas, kuris kartu su švedų botaniku Eliasu Magnusu Friesu laikomi mikologijos pradininkais, vis dėlto grybai buvo tiriami ir aprašomi drauge su kitais augalais iki pat XX a. antrosios pusės. Tik 1969 metais Kornelio universiteto (JAV) profesorius Robertas Hardingas Whitakeris išskyrė grybus į atskirą gyvosios gamtos karalystę. „Dabar skiriamos trys – gyvūnų, augalų ir grybų – karalystės“ (Vilkonis 2001: 7).

кова, Подюков 2012 ir kt.). Lietuvių kalbotyroje mikonimų tyrimai negausūs. Bene daugiausia tirti Lauryno Ivinskio mikologijos terminai (Auksoriūtė 2000, 2001); apie šnekamojoje kalboje, tarmėse vartojamus grybų pavadinimus fragmentiškos informacijos galima rasti Vinco Urbučio (1978), Aurelijos Gritėnienės (2006), Birutės Jasiūnaitės (2010) monografijose, kiek nuosekliau mikonimai pradėti tirti šio straipsnio autorės (Lubienė 2008, 2009, 2012). Lietuvių etnologų darbuose grybavimo papročiai sistemingai ir nuodugniai, atrodo, menkai tirti – paprastai apie grybavimą kalbama įtraukiant šią sritį į kitų papročių (dažniausiai – darbo) sistemą (Milius 2005: 31; Šaknys 2002 ir kt.); paskelbta grybavimo papročius aprašančių publikacijų (AvGMT; Drob ir kt.). Susidomėjimą keliančių įžvalgų apie grybavimą yra Eglės Trinkauskaitės–Johnson straipsnyje (2006). Ne taip seniai Irenos Merkienės ir Vincento Urbono parengti grybavimo ir grybų ruošimo maistui papročių rinkimo klausimynai (Merkienė 2007: 146–149) leidžia tikėtis pasirodant naujų aptariamosios tematikos studijų. Vis intensyviau Lietuvoje domimasi etnofarmacija, nors tradiciškai, nuo XIX a. pabaigos, daugiausia dėmesio skiriama vaistažolėms, šios srities darbuose yra šiek tiek žinių ir apie grybus (Senvaitytė 2006; Trimakas 2008; Petkevičiūtė [et al.] 2010; plačiau apie etnofarmacijos tyrimų istoriją ir perspektyvas Lietuvoje žr. Petkevičiūtė, Mekas 2011). Iš daugelio etnofarmacininkų darbų ir straipsnių autorės turimos informantų apklausų medžiagos buvo galima sulasyti, kad gydymui Lietuvoje iki šiol vartojamos penkios–aštuonios grybų rūšys: raudonoji musmirė, paniabudė, kukurdvelkis, voveraitė, beržo grybas, keletas kerpių rūšių. Iš folkloristų, mitologų darbų mikonimų tyrimams labai svarbūs Norberto Vėliaus darbai, ypač chtoniškojo lietuvių mitologinio pasaulio studijos (Vėlius 2011). Pavyzdžiui, kognityviosios lingvistikos metodais tiriant konceptą *grybas*, labai pravarti N. Vėliaus užrašyta saktė apie grybų kilmę.

Mano tėvas liuob pasakos:

– Vaikai, ar jūs žinot, iš kur grybai atsirado?

Sako, ėjo Dievas su šventu Petru, kai vaikščiojo ant žemės. Ir šventas Petras, eidamas pro rugių lauką, nuskobė vieną varpelę. Nuskobė ir pakando grūdėlį išėmęs. Dievas ir sako:

– Ko lieti? Juk jis ne tavo. Spjauk lauk tą grūdėlį.

Tas išspjovė. Dievas ir sako:

– Iš to grūdelio išdygs grybelis, te būna neturtingam žmogui (KAŽ 94).

Panašus siužetas žinomas slovakams, baltarusiams, ukrainiečiams (žr. pasaulio folkloro, mitologinius siužetus apie grybus interneto duomenynuose, pavyzdžiui, AK). Taigi ne tik etnologų, folkloristų, mitologų mokslinės mintys, bet ir susisteminta šaltinių sklaida teikia galimybių tiek vienos kalbos, tiek gretinamosios kognityvinės lingvistikos plėtotei.

Siekiant iliustruoti mitologijos, folkloristikos ir mikologijos mokslų svarbą tiriant lietuvių kalbos mikonimų conceptualumą, šiame straipsnyje apsiribojama vieno grybo – *Phallus impudicus* – liaudiškųjų pavadinimų analize. Pirmiausia lingvistiniais metodais (struktūrinės, semantinės, motyvologinės analizės) tiriama eksplikitinė pavadinimų motyvuotė, o vėliau, derinant kalbos, mikologijos, etnofarmacijos, folkloro, mitologijos duomenis, bandoma atskleisti (kartais tik interpretuoti) giluminę, implicitinę motyvuotę. Laikomasi nuostatos, kad asociatyviuoju suvokimu paremtas pasaulio modelis gali būti užkoduotas netgi vadinamuosiuose lekseminiuose perdirbiniuose, o koncepto turinys yra grįstas tautos kultūrine patirtimi (plg. Ruškys 2011).

Paprastoji paniabudė. *Benedikto Balčiūno nuotrauka*

Lietuvių kalbos liaudiškieji *Phallus impudicus* pavadinimai rinkti iš įvairių rašytinių šaltinių, žodynų, taip pat gyvosios kalbos. Apklausta apie penki šimtai respondentų (šaltinių sąrašą, apklausos metodiką ir geografiją žr. Lubienė 2008, 2009, 2012) ir užfiksuota daugiau kaip dvidešimt leksemų⁵ šiam grybui pavadinti, įskaitant įvairius formaliuosius variantus. Pagal eksplikitinės (išorinės, struktūrinės) motyvuotės pamatinio žodžio semantiką pavadinimai sugrupuoti į keletą motyvacinių / remotyvacinių grupelių.

.....

5 Straipsnyje neaptariami tik iš mikologijos šaltinių paliudyti pavadinimai kiaūlbudė (LBŽ 48; LKŽ V 689), kiaūlgrybis (Ndž, LBŽ; Mt, LKŽ V 691).

PAVADINIMAI SU GRYBO KVAPO MOTYVATORIAIS

Daugiausia užfiksuota *Phallus impudicus* pavadinimų, kurie motyvuojami žodžiais, nusakančiais ypač nemalonų šio grybo kvapą. Vieni pavadinimai remiasi tiesiogine motyvuojančiojo žodžio (motyvatoriaus) reikšme: *smirdėklis* (L⁶, Rtr, LBŽ; LKŽ XIII 189; LBŽ 496), *smirdālis* (Trgn, LKŽ XIII 188), *smirdgrybis* (Skr, Jrb)⁷, *smirdūkas* (rš), kiti – perkeltine: *stipena / stipenà* (BŽ 542; Ndž, Š, Trgn, LKŽ XIII 793–794), *lavóngrybis* (Drsk). Tokiōs motyvacijos paniabudės pavadinimai užfiksuoti rytų, pietų ir vakarų aukštaičių patarmėse. Respondentų apklausōs ir žodynų ar kitų rašytinių šaltinių pavyzdžių analizė rodo, kad specifinis nemalonus grybo kvapas yra vienas iš dažniausiai minimų apibūdinamųjų grybo požymių (ir tais atvejais, kai grybas vadinamas kitokios motyvacijos ar kitakilmiais sinonimais), pavyzdžiui: *Lavóngrybis kaip supuvusi mėsa, tokio kvapo* Drsk; *Čia kur smirdālis turi būt, iš toli jaučias* Trgn (LKŽ XIII 188); *Vilkagrybis – tokis kap kiaušinis žemėje, kvapas iš jojo per šimtą metrų* Mrj (LKŽ XIX 378); *Vilkagrybį užuosi iš kažu kur* Kvr (LKŽ XIX 378); *Vilkpaūtis – tai labai smirdantis girios grybas* Smln (LKŽ XIX 398); *Truklià dvokia – ieškok baravykų* Smn (LKŽ XVI 975). Kaip grybo epitetas *smirdėklis* paliudytas šiaurės žemaičių kretingiškių patarmėje: *Žemės taukai <...>, esu girdėjęs. Smirdėkliai anie, ir viskas* Slnt. Nemalonus kvapas (smarvė, dvokas) kaip motyvacijos požymis būdingas ir kitų kalbų paniabudės moksliniams ar liaudies pavadinimams, pavyzdžiui: baltarusių *вясёлка смярду́ючая*, čekų *hadovka smrdutá*, rusų *сморчок вонючий* (dėmenys *смярд-*, *smrd-*, *вон-*), anglų *stinkhorn*, švedų *stinks-vamp*, vokiečių *Stinkmorchel* (dėmuo *stink-*), prancūzų *Satyre puant* (dėmuo *puant*), suomių *haisusieni* (dėmuo *haisu-*). Nemalonus suaugusio *Phallus impudicus* kvapas kaip skiriamoji grybo ypatybė nurodomas ir mikologijos literatūroje (Urbanas 2007: 470; Iršėnaitė 2008: 86; Sasnauskas 2008: 270). Visai lietuvių kalbos liaudiškųjų mikonimų motyvacijos sistemai kvapo požymis nėra būdingas – iš per tūkstantį tirtų leksemų daugiau tokios motyvuotės grybų pavadinimų neužfiksuota. Mokslinėje lietuvių kalbos mikonimų nomenklatūroje *smirdeklėmis* vadinami baltikinių šeimos grybai: *šiurkščioji, dvokiančioji smirdeklė (Micromphale perforans, foetidum)*. Panašiai ir rusų kalboje – šis požymis apima tik du procentus mikonimų (Сенк-Шеленгевич 2009: 20). Nedaug kvapo požymiu motyvuotų artimų mikonimams lietuvių kalbos fitonimų: A. Gritėnienė pateikia tik *smirduōklė* „kraujažolė“ (Gritėnienė 2006: 187), „Lietuvių kalbos žodynas“ – vienu kitu daugiau, pavyzdžiui: *smirdālis* „juoduogis šėivamedis (*Sambucus nigra*)“ (LKŽ XIII 188), *smirdėlė* „žolinis šėivamedis (*Sambucus ebulus*)“ (LKŽ XIII 189).

6 Vietovardžių sutrumpinimai tokie kaip ir akademiniam „Lietuvių kalbos žodyne“.

7 Jei prie leksemos ar sakinio nenurodomas rašytinis šaltinis, pavyzdys iš gyvosios kalbos užrašytas straipsnio autorės.

Taigi aptariamojo grybo eksplikitinė motyvuotė pagal nemalonų kvapą remiasi tikrovės pažinimu – motyvacijos pamatą sudaro labai ryškus, išskirtinis subrendusio grybo požymis. Paprastai šis grybas Lietuvoje nevalgomas. Užfiksuotas tik vienas respondento pasakojimas, kad būdami vaikai juos čiulpdavę žalius: *Rinkdavom mes, vaikai, čiulpdavom juos [vilko grybùs], saldokas toks, kepurės juodos* Bb. Nevalgomi, kitoms žmogaus reikmėms nenaudojami grybai vardų paprastai neturi. Vadinasi, vardo suteikimas šiam grybui rodo, kad jis nuo seno turėjo būti reikalingas žmogui. Jis žinomas lietuvių, kaip ir daugelio kitų „mikofilinių“ tautų (pvz., kaimynų rusų, baltarusių, latvių), liaudies medicinoje.

PAVADINIMAI SU MOTYVATORIUMI *KIAUŠINIS*

Užfiksuoti trys pavadinimai: *kiaūšiagyrbis* (Trgn, LKŽ V 712), *velnio kiaušinis* (rš, LKŽ XVIII 659) ir *žemės kiaušiniai* (Skd), kurių bent vienas motyvuojantysis žodis yra *kiaušinis*. Tik iš raštų kaip botanikos terminas paliudytas *velnio kiaušinis* gali būti vertinys (kalkė) iš kaimyninių kalbų (plg. rusų kalbos *чёртового яйца*), o iš gyvosios kalbos Žemaitijoje XXI a. pradžioje užrašytas mikonimas *žemės kiaušiniai* greičiausiai kontaminacija iš pavadinimų *žemės taukai* ir *velnio kiaušinis*. Kitose kalbose taip pat yra pavadinimų, kurių vienas iš motyvuojančiųjų žodžių reiškia kiaušinį, pavyzdžiui: anglų *witch's egg*, čekų *čertovo vajičko*, prancūzų *œuf du Diable*, rusų *чёртового яйца*, *яйцо ведьм* (dėmenys *egg*, *vajičko*, *œuf*, *яйцо*).

Apie mikonimą *kiaūšiagyrbis* maža lingvistinių duomenų – tik vienas iliustracinis sakiny: *Kad ieškai kiaūšiagyrbių, tai žiūrėk kur prie alksnynų, kur prie juodmiškio* Trgn (LKŽ V 712). Neabejotina, kad paniabudę ir kiaušinį sieja išorinis panašumas: jauni grybai savo forma, spalva, galinčia praplyšti, į kiaušinio lukštą panašia luobele ir po ja esančios masės konsistencija išties labai panašūs į kiaušinius. Grybas auga tiesiai iš žemės: *Vilkgrybis – tokis kap kiaušinis žemeje, kvapas iš jojo per šimtą metrų* Mrj (LKŽ XIX 378). Iš pradžių jis atrodo kaip kauburėlis, kalnelis (plg.: *Supylė kalnelį, pavėdį į kiaušį* S. Dauk (LKŽ V 715). Implicitinę motyvuotę galėtume interpretuoti kaip galbūt įmanomą konceptualiąją paralelę tarp *Phallus impudicus* gydomųjų (potencijos, vaisingumo stiprinimo?) savybių ir kiaušinio (pauto) vaizdinio; kiaušinis – tai sveikata, sotumas, geras maistas, vaisingumas, pavyzdžiui: *Po pauti išgeriat, kad balsas būt geresnis* Lz (LKŽ IX 654); *Kaip svečias ateina, tai valgom pautùs* Lz (LKŽ IX 654); *Nedėtas – ne pautas, neperėtas – ne vaikas (pamotė negali svetimų vaikų taip mylėti kaip savų)* Grš (LKŽ IX 654); *Neilgai trukus [lakštingala], sudėjusi du kiaušeliu, išperėjo du keistus bernelius su saulėmis kaktoje bei mėnesiais su žvaigždėmis pakaušėlje]* Gmž(Krd) (LKŽ

XX 1021–1022); dar plg. *pau̯balis* „juok. krikštynos“ (Ūd, Nč, LKŽ IX 655); apie „moteriškų ligų“ gydymą kiaušiniais yra liaudies medicinos duomenų, pavyzdžiui, Petro Zalansko pateikti receptai (ZalPT).

PAVADINIMAI SU MOTYVATORIUMI *VILKAS*

Su somatizmu *vilkas* užfiksuoti trys determinacinio tipo pavadinimo struktūriniai variantai: *vilkāgrybis* / *vi̯lkagrybis* (DrskŽ 59; Mrj, Žl, Kvr, Vl, LKŽ XIX 378; Vl, Ukm, LBŽ180; Slv, Ukm), *vi̯lkgrybis* (Stak, Vel, LKŽ XIX 392; Jsv), *vi̯lko gr̥ybas* (Aln, LKŽ XIX 385; Ukm, Pbs, Bb, Aln) ir frazeologinio tipo pavadinimas *vilkpaūtis* / *vi̯lkpautis* (Smln, LKŽ XIX 398). Pavadinimai paliudyti iš rytų ir vakarų aukštaičių patarmių.

Lingvistinėje lietuvių ir rusų kalbų literatūroje dėmuo *vilk-* fitonimų nomenklatūroje dažniausiai siejamas su neigiama konotacija (Меркулова 1967: 98; Gričienė 2006: 173). Lietuvių kalboje užfiksuota keletas atvejų, kai mikonimai su dėmeniu *vilk-* turi bet kokio nepažįstamo, ypač prasto grybo, tai yra šungrybio, reikšmę. Tai labai siaurės vartosenos tarminės leksemos: *vi̯lkagrybis* „toks nevalgomas grybas“ – *Vi̯lkagrybiai šungrybiai, aš jų nerenku ir bijaus* (DrskŽ 59); *vilkamỹžis* / *vi̯lkmyžis* „toks į kelmutį panašus nevalgomas grybas“ – *Vilkamỹžiai nevalgomys, karti dideliai, geltoni* Pln (LKŽ XIX 380); *Sūdukais mes juos vadinam, da senovė[je] – vi̯lkmyžiais* Erž (LKŽ XIX 398). Latvių tarmėse šungrybiui pavadinti vartojamas pavadinimas *vilku sēne* (ĒIV III 335). Tačiau tiek Lietuvoje, tiek Latvijoje šungrybiams pavadinti kur kas dažniau vartojami mikonimai su determinantu *šun-*: lietuvių *šūngrybis* / *šūnagrybis* / *šūnāgrybis*, *šūngrybė*, *šu̯ns* / *šūnio* / *šūniēs* / *šūninis gr̥ybas*, *šūniabudė*, *šūnmyžis* / *šu̯nmyžis*; latvių *su̯ņu sēne*, *su̯ņusēne*, *su̯ņa sēne*, *su̯ņsēne*, *sunine*, *suniņa* (AA 41), ar kitais determinantais: šiaurės žemaičių *šūd-*, *myž-*: *šūdgrybis*, *sąmyžis*; latvių *sūdu sēne* (ĒIV III 335); dzūkų *žalt-*: *žālčiagyrbis*, plg. Rusijos Pskovo šnektose vartojamą šungrybio pavadinimą *ужовы грибы* „žalčio grybai“ (Кузьмина 2008: 80).

Paniabudės atveju irgi galėtume taip manyti – juk grybas netipiškos, taigi – ir negražios, išvaizdos, ypač nemalonaus kvapo, nevalgomas. Tačiau, kaip minėta, yra etnofarmacinių surinktos medžiagos apie gydymą šiuo grybu (Šimkutė 2011 ir kt.)⁸. Straipsnio autorė taip pat yra užrašiusi nemaža pasakojimų apie gydymą paniabude (medžiaga renkama nuo 2003 metų). Dažniausiai ją gydomos sąnarių, kaulų, rečiau – prostatos, pilvo organų (vidurių) ligos. Tiesa, žinios apie lietuvių vaistininystę nėra senos, jų kaupimas, sisteminimas, saugojimas prasi-

8 Tokios informacijos nepateikia Ramūnas Trimakas, tyręs XIX a. pabaigos ir XX a. pirmosios pusės lietuvių liaudies mediciną etnografiniu ir folkloristiniu aspektais (Trimakas 2008).

dėjo tik XIX a. pabaigoje (Trimakas 2008: 25; Petkevičiūtė, Mekas 2011: 78). Vis dėlto tikėtina, kad grybais pas mus galėjo būti gydomasi nuo seniausių laikų, kaip ir kaimyninėse tautose (plg. Kasparavičius 2012). Apie gydomąsias paniabudės savybes yra leksikografinės informacijos: *Degtinė su vilkagrybiu esanti labai sveika* VI (LKŽ XIX 378); *Baltas, aukštas vilkpaūtis – liekarsta nuo smauginyčios, labai smirdi, yra glitus* J; *Su vilkpaučių gydo kaulų džiovą* Smln (LKŽ XIX 398). Gydomo savybes fiksuoja Zenono Ivinskio naujadaras paniabudei pavadinti *kaulagrybis* (Auksoriūtė 2001: 40).

Su determinantu *vilka-* turi pavadinimų ir kitas grybas – pumpotaukšlis (*Lycoperdon*), kuris rytų ir pietų aukštaičių vadinamas tokiais frazeologiniais kompozitais: *vilkātabokė / vilkatabokė* (Rtn, LKŽ XIX 386; Vln, LBŽ 53); *vilko tabokė* (Mrc, LKŽ XIX 386; Vln, LBŽ 53), iš žemaičių užfiksuota *vilko pypkė* (Al, Tl). Šis grybas vartojamas gydymui (Trimakas 2008: 190), lietuvių kalboje turi labai daug pavadinimų, tačiau minėtieji tikriausiai yra pasiskolinti iš slavų. Yra nemaža vaistinių augalų, turinčių vardus su dėmeniu *vilka-*, pavyzdžiui: *vilko plaukai* „tokia žolė“ – *Vilko plaukai nuog išgąščio gerai* Pls (LKŽ XIX 385); *vilko pūpos* „baltažiedis lubinas (*Lupinus albus*)“ (LKŽ XIX 386) – nuo Hipokrato laikų žinomas kaip vaistinis augalas, dabar ypač vertinamas kaip baltymų šaltinis; *vilko rūta* „snaputis (*Geranium*)“ (LKŽ XIX 385), kaip nurodo kai kurie etnofarmacinkai, liaudies medicinoje raudonieji snapučiai buvo vartoti kraujavimui iš žaizdų stabdyti, taip pat nuo epilepsijos (ten pat: 203); *vilkāžolė* „šaltinė veronika (*Anagallis aquatica*)“ (LKŽ XIX 386) – vartota „nuo išgąščio“, tačiau tik apiplovimams, nuoviro negalima gerti, nes augalas labai nuodingas (ten pat); *vilko uoga* „šaltėkšnio vaisius“ (Pls, LKŽ XIX 386), plg. šaltėkšnio naudojimą gydymui: *Šaltėkšnio žievė geras vaistas nuo niežų* Slč; *Šaltėkšnio žievės – vaistai nuo šlapinamos pūslės uždegimo* Pin (LKŽ XIV 474); *vilko vyšnià / vėlnio vyšnià* „vaistinė šunvyšnė (*Atropa belladonna*)“ (LKŽ XIX 386, XVIII 663), apie kurios psichotropines savybes rašoma Dalios Senvaitytės straipsnyje (2006: 23). A. Gritėnienės monografijoje pateikta arti trisdešimt fitonimų su determinantu *vilka-* (Gritėnienė 2006: 256); kai kurie augalų pavadinimai turi besikaitaliojančius dėmenis *vilkas / velnias*, kaip ir gausiuose N. Vėliaus pateiktuose smulkiosios tautosakos pavyzdžiuose (Vėlius 2011: 364–369).

Frazeologinis metaforinis pavadinimas *vilkpaūtis / vilkpaūtis* remiasi išoriniu grybo panašumu į patino lyties organus (plg. *minškštpaūtis* „ištižęs vyras“, *vienapaūtis* „patinas su nenormaliais lyties organais“; dar plg. lotyniškąjį *Phallus impudicus*). Somatizmai yra būdingi mikonimų motyvacijos sistemoje, pavyzdžiui: *bóbausis*, *jáučiakis*, *veršialūpis*, *kumėlzūbis*, *karvāprusnė*, *kumėlspenis*, *plónblauzdis*, *gaĩdkojė*, tačiau lyties organo pavadinimas kaip motyvuojantysis dėmuo užfiksuotas tik aptariamojo pavadinimo struktūroje. Galbūt tokiai grybo pavadinimo motyvuotei

turėjo įtakos konceptualiosios asociacijos: paniabudės kaip gydymo priemonės (kaip vaisto lytiniam pajėgumui, vaisingumui stiprinti) vaizdinys ir vilko kaip jau-nikio, vedybų partnerio, erotinio prado vaizdinys, kurį plačiai ir įtikinamai argu-mentuoja N. Vėlius (ten pat: 367–368).

Taigi leksemų su *vilk-* paradigmos tyrimas leidžia daryti prielaidą, kad šiuo komponentu verbalizuojamas vienas iš grybo konceptualiųjų požymių – pania-budės gydomųjų savybių požymis, nes: a) paprastai nevalgomi ir jokioms kitoms žmogaus reikmėms nenaudojami grybai vardų neturi, vadinami *šungrybiais*, o pa-niabudė, kaip ir pumpotaukšlis (kukurdvelkis), Lietuvoje nevalgomi, bet gydymui renkami, vardus turi; b) vargu ar gali būti tik atsitiktinis dalykas, kad su šaknimi *vilk-* (*vilk-* / *veln-*) yra tiek daug gydomųjų / nuodingųjų savybių turinčių augalų, gydymui vartojamas belemnitas (*vilko riešutai*) ir aptariamasis grybas (*vilkpaūtis* / *vilkpautis*); c) folklorinis vilko vaizdinys, kaip yra įrodęs N. Vėlius, susijęs su šio gyvūno gydomosiomis galiomis: „Vilkas susijęs su mūsų liaudies medicina. Tiki-ma, kad žmogus, valgęs vilko mėsos, galįs išgydyti navikus – tik jam pakramčius, navikai išnyksta. Mažam kūdikiui ant kaktos užrišdavo vilko dantis, „kad akių nebotų“. <...> Vilkas minimas užkalbėjimuose“ (ten pat: 368). Labai panašiai apie tikėjimą vilko gydomosiomis galiomis pietų slavų liaudies kultūroje, apie augalų, kurių pavadinimai motyvuojami vilko pavadinimu, vartojimą liaudies medicinoje rašo Andrejus Morozas (Mopoz 2000).

PAVADINIMAS SU MOTYVATORIUMI KAUKAS

Užfiksuotas tik vienas paniabudės pavadinimas *káukagrybis* (Trgn, LKŽ V 419), kurio determinacinis dėmuo *kauk-* yra tos pačios šaknies kaip ir mitonimas *kaukas*.

Atsakyti į klausimą, kodėl grybas vadinamas *káukagrybiu*, problemiška dėl labai skurdžių kalbinių duomenų: „Lietuvių kalbos žodyne“ jokių iliustracinių sakinių nepateikiama, kituose tirtuose šaltiniuose (tarminiuose žodynuose, teks-tyne ir kt.) duomenų taip pat nerasta.

Galima daryti prielaidą, kad grybo pavadinimas susijęs su kauko – mitinės būtybės – pavadinimu. Tokią eksplcitinę motyvuotę turinčių leksemų grybų semantinėje grupėje labai nedaug: *kaūko šūkomis* vadinamas menkos maistinės vertės, retai kam pažįstamas grybas krūmiškasis penkiapirštis (*Ramaria flava*) (LKŽ V 421). Šis grybas taip vadinamas dėl į koralą, krūmą (šukas) panašios išvaizdos; dar plg. pavadinimą *kaukanāgē* „kietoji pintis (*Fomes igniarius*)“ (Slk, LKŽ V 420). Apie *kauko šukų* gydomąsias savybes lietuvių liaudies medicinoje informacijos nerasta, bet kaip gydomasis grybas (*грибная лагуа*) jis buvo / yra vartojamas kaimynų baltarusių (Лемежа 2008: 138). Su grybų vardais dar susiję

pavadinimai *kaūkatiltis* „vieta, kur grybai auga tiltais, kur daug grybų“, *káukaratis* „žiedinė grybų grupė“ (LKŽ V 419–421). Yra gydomųjų augalų, gydymui var-tojamo belemnito pavadinimų su *kauk-*, pavyzdžiui, *kaukabaždis* „dirvinis asiūklis (*Equisetum arvense*)“ (Gritėnienė 2006: 145). Juo gydomas inkstų uždegimas (Trimakas 2008: 208). Kitas pavyzdys – *kaūkas* 5⁹ (Kp, LKŽ V 420), *kaūkaspenis* „išnykusių moliuskų suakmenėjusi kūno dalis, belemnitas, velnio pirštas, skauspenis, skausmenis, velnio kulka, laumės papas“: *Įsipjoviau pirštą – paskusk kaūkaspenio* Užp (LKŽ V 421). „Šio keisto akmens milteliais buvo įprasta gydyti įvairius skaudulius“ (Jasiūnaitė 2009: 136). Tokiu atveju paniabudės pavadinimas *káuкаgrybis* būtų to paties motyvacinio modelio kaip *vilkaгrybis*. Jis galėtų būti lingvistinė iliustracija situacijos, kai konceptualiojoje plotmėje nyksta ribos tarp kauko ir velnio vaizdinių. Apie kauko ir velnio (kaip ir velnio ir vilko) galimą kaitą folkloro tekstuose daug medžiagos pateikia ir N. Vėlius, nuroydamas, jog „su velniu painiojamos ir jo vardu vadinamos net tokios palyginti savarankiškos mitinės būtybės kaip laumės, kaukai, aitvarai, o šių būtybių vardai irgi retkarčiais pavartojami velniui pavadinti (BLS 136, 225; LTR 776/240, 826/61)“ (Vėlius 1987: 36). Folkloro pavyzdžiai – tai kauko ir velnio konceptualiųjų vaizdinių susipynimo iliustracija sintagminėje (horizontaliojoje) plotmėje, o *kauk-* / *veln-* / *vilka-* sandų galima sinoniminė kaita gydomųjų savybių turinčių augalų varduose – tai iliustracija paradigminėje (vertikaliojoje) kalbos sistemos plotmėje.

PAVADINIMAI SU MOTYVATORIUMI *TAUKAI*

Dabartinėje šnekamojoje žemaičių kalboje užfiksuota pora vienažodžių paniabudės pavadinimų, kurių motyvuojančiuoju žodžiu eina somatizmas *taukai*: *taukinis* (Vžč, Jdr), *taūkis* (Šlu), tačiau dažniausiai Žemaitijoje šiam grybui įvardyti vartojamas frazeologinis pavadinimas *žėmės taukaĩ* / *žemtaukiaĩ*. Toks pavadinimas žinomas ir aukštaičiams apie Jurbarką, Joniškį, Kėdainius, Šiaulius, Žagarę. Latvių kalboje vartojamas pavadinimas *zemestauki*. Taigi galėtume šnekėti apie bendrą rytų baltams pavadinimą. Iš kitų kalbų semantiškai artimiausias aptariamajam yra rytų slavų kalbose vartojamas jauno grybo pavadinimas *земляное масло* „žemės sviestas“ (Дудка 2011: 83). Be abejo, pirmiausia jaunas grybas iš išorės pagal spalvą ir konsistenciją panašus į taukus. Kadangi jis dar neturi koto ir auga tiesiai iš žemės, tai determinacinis komponentas *žėmės* ir rodo tą išskirtinį požymį. Implicitinės motyvuotės aiškinimą pravartu pradėti nuo šio komponento: žemė asocijuojasi su gyva būtybe – ji turi taukų. O taukai yra nuo seno gerai žinoma priemonė įvairioms ligoms gydyti: *Barsiuo taukaĩs tepė, i sugijo rankos* Klt;

.....

9 Skaičius rodo reikšmės numerį žodyne.

„Žemės taukai“
Benedikto Balčiūno
nuotrauka

Bobrą gaudo – taukaĩ jo pamačni Rod (LKŽ XV 1002–1003); *Jeigu moteris serga mėnasiniais ne raudonais, tai reikia gerti kiaulės riebuliai – taukai. Kiškio taukai išgydo gimarojų* (ZalPT). Daug pavyzdžių apie gydymą įvairių gyvūnų taukais pateikia ir R. Trimakas (2008). Žemės taukais, grybu, taip pat gydomasi: *Žemės taukai pavasaryj pilkos grybelės – tept saugėlas* Sln (LKŽ XX 335). Straipsnio autorės apie gydymąsi žemės taukais XXI amžiuje daugiausia surinkta medžiagos iš šiaurės žemaičių ploto (Darbėnų, Endriejavo, Kulių, Kretingos, Mažeikių, Plungės, Salantų, Sedos, Skuodo ir kt); gydymui (dažniausiai sąnarių ligų) tinkama tik jauna paniabudė, *kol dar neišlindusi ta žvakė* Kl.

PAVADINIMAI SU DETERMINACINIAIS DĖMENIMIS *PON-*, *PAN-*, *MERG-*

Įvairiuose šaltiniuose paliudyta keletas leksemų, kurių motyvuotė / remotyvuotė, sprendžiant iš dabar atliktos respondentų apklausos, dažniausiai asocijuojasi su *ponios*, *panos*, *mergos* komponentais: *poniābudė* / *pōniabudė* – *Pōniabudžių pilnas miškas* (Lš, LKŽ X 428). Kaip tik toks pavadinimo variantas pamažu įsigali mokslinėje ir populiariojoje literatūroje apie grybus (Bielis 2004: 204; Urbonas 2007: 470; Sasnauskas 2008: 270; Iršėnaitė 2008: 86), taip pat publicistikoje ir bendrinėje šnekamojoje kalboje. Net ir lingvistinėje literatūroje šis grybo pavadinimas kai kurių autorių siejamas su daiktavardžiu *ponia* (Кузьмина 2008: 83). Rečiau vartojami kiti pavadinimų variantai – *panāgrybis* / *pānagrybis*, *meřgagrybis*, pavyzdžiui: *grybas Phallus impudicus, liaudyje vadinamas poniabude, panagrybiu ar žemės taukais* (<http://tv.delfi.lt/video/EUNHANMt/>); *poniabudės sinonimas – mergagrybis* <...> (http://www.grybai.net/vaistiniai_grybai.php?lt=zemes_taukai). Pastarieji du pavadinimai, užfiksuoti iš šnekamosios kalbos (internete skelbiamų publikacijų, garso

įrašų) rodo semantinį dūrinio dėmenų ryšį ir tarpusavio kaitą *ponia* – *pana* – *merga*; *budė* – *grybas*. Vienoje internetinėje pokalbių svetainėje rastas užrašytas variantas *paniabūdė*, kurio struktūra aiškinama kaip „ponios būdas“:

Visų aptartųjų pavadinimų liaudies etimologijos (žodinės asociacijos) iliustruoja kalbėtojų norą vartoti skaidrios eksplicitinės (tiesiogiai formaliai išreikštos) motyvuotės žodžius. Tokia tendencija mikonimų sistemoje ypač stipri, nes dažniausiai grybų pavadinimai yra labai aiškios motyvuotės, pavyzdžiui: *raudonikis*, *lėpšė*, *slydōkas*. Aiškindami implicitinę motyvuotę, kai kurie XXI amžiaus respondentai bandė sieti pavadinimą su grybo vaistinėmis savybėmis, rinkimo ypatumais (moterys, tai yra ponios, panelės, nori būti sveikesnės; grybas padeda nuo moteriškų ligų; moterys daro vaistus iš žolių, grybų ir pan.).

Tačiau lingvistiniu požiūriu aptartieji pavadinimai, pirmiausia *poniabudė*, greičiausiai yra asociaciniai fonetiniai perdirbiniai (ypač dėl *o/a*, *a/o* tarimo aukštaičių patarmėse) iš kito, senesnio, pavadinimo varianto *paniabūdė* (Kpč, Srj, LKŽ IX 334). Kazimieras Būga pateikia tokią šio pavadinimo etimologiją: „Džūkai miško drėgnų vietų (prūs. *pannean* „Moosbruch“) grybą (ilgu kotu su kiaušinėliais) vadina *paniabūdė*“ (Būga II: 80, III: 538). Tokią etimologiją paremia ir Vladimiro Toporovo aptariamai baltiškos kilmės upėvardžiai *Paneja* (upė Belžeco rajone), *Ponia* (upė Kalugos srityje). Šiuos pavadinimus mokslininkas sieja su prūsų *pannean* „pelkė, Moosbruch“, gotų *fani* „purvas“, lietuvių *pania-* žodyje *paniabudė* „pelkėse ir kitose drėgnose vietose augąs grybas“. Tokiam aiškinimui pritarė ir Pranas Skardžius. Remiantis šia etimologija aišku, kad mikonimo eksplicitinė motyvuotė – drėgnose vietose augantis grybas. Pažymėtina, kad tokia *Phallus impudicus* savybė nepabrėžiama mikologijos aprašuose, nors juose nurodoma, kad grybas auga humusingoje žemėje (Sasnauskas 2008: 270). Kodėl šis daugeliu požymių ypač išsiskiriantis grybas – savitos formos, stipraus nemalonaus kvapo, nevalgomas, iki šių dienų tebevartojamas gydymui – buvo pavadintas pagal augimo vietą? Kiti grybai, kurie pavadinti pagal panašaus pobūdžio augavietę, lokatyvumo požymį ir realybėje turi kaip išskirtinį, pavyzdžiui: *mėšlagrybis* „ant mėšlo augantis grybas (*Coprinus*)“; *pievāgrybis* / *pievagrybis*, *dirvāgrybis* / *dirvāgrybis* „dirvinis ir valgomasis pievagrybiai (*Agaricus*)“; *balāgrybis* tikriausiai „pelkinis kazlėkas (*Suillus flavidus*)“ – šių grybų išskirtinės augimo vietos ypatybės nurodomos ir mikologų (Urbonas 2007: 212–213, 75). Galbūt *paniabudės* vardui atsirasti turėjo įtakos tokio išskirtinio grybo konceptualiosios sąsajos su chtoniškuoju pasauliu? Juk, remiantis įvairiais N. Vėlius pateiktais pavyzdžiais, drėgnos vietos, pelkės – chtoniškojo pasaulio būtybių, velnio buveinė (Vėlius 2011: 297–299).

Neatmetama galimybė, kad *Phallus impudicus* pavadinimo variantui *poniabudė* galėjo padėti įsitvirtinti kito, išoriškai kiek panašaus grybo – valgomojo trumo

(*Tuber brumale*) struktūriškai panašus pavadinimas, motyvuojamas daiktavardžiu *ponas* ar *ponia*, *poniagybis*: *Buvo čia vienuoliai ir poniagybių priveisę, tik dabar išsikasojo, gal kiaulės išknisė* Sld (LKŽ X 428). Trumas „Lietuviškame botanikos žodyne“ vadinamas ir kitu paniabudės vardu – *žemės taukais*, nurodant, kad pavadinimas užrašytas iš Kėdainių. Toks reiškinys, kai vienos genties ar rūšies grybams „paskolinamas“ kitos genties ar rūšies pavadinimas (ar jo dalis), yra gana dažnas mikonimų sistemoje (plg. pavadinimo *šilbaravykis* vartojimą įvairių panašių rūšių ar genčių grybams pavadinti). Tokį procesą skatina ir mokslinės mikologijos nomenklatūros egzistavimas.

IŠVADOS

1. Liaudiškųjų lietuvių kalbos paniabudės pavadinimų eksplicitinė motyvuotė fiksuoja grybą apibūdinančius ir išskiriančius iš kitų grybų išorinius požymius: a) ypač nemalonų kvapą (*smirdėklis*, *lavóngrybis*); b) rutulišką (kiaušinio, kauburio, patino lytinių organų) formą (*kiaūšiagybis*, *kaukagybis*, *vilkpautis*); c) specifinę konsistenciją, minkštumą (*žemės taukai*, *kiaūšiagybis*, *vilkpautis*); c) augimo lokaciją – iš žemės (*žemės taukai*), drėgnų vietų (*paniabudė*). Šie *Phallus impudicus* požymiai minimi kaip svarbiausi ir mikologijos literatūroje.
2. Kompleksinė etnolingvistinė *Phallus impudicus* pavadinimų sistemos ir atskirų jos narių analizė atskleidė konceptualųjį grybo vaizdinį kalboje:
 - a) šis grybas priklauso chtoniškajam pasauliui, yra susijęs su velniškosiomis būtybėmis. Ryškiausi lingvistiniai argumentai – pavadinimų sistema su dėmenimis *žemė*, *pan-* etimologine reikšme „drėgna vieta“, *vilkas*, *kaukas*;
 - b) grybui būdingos sveikatą teikiančios, gydomosios savybės. Ryškiausi lingvistiniai argumentai – pats grybo nominacijos faktas bei pavadinimų sistema su dėmenimis *taukai*, *vilkas*, *kiaušinis*. Atsargiai daroma prielaida, kad vaisingumo, potencijos stiprinimo savybė galėtų būti fiksuojama pavadinime *vilkpautis*.
3. *Phallus impudicus* pavadinimai – kintanti sistema, kurią sudaro nevienodo semumo žodžiai: seniausiam sluoksniui skirtini pavadinimai *paniabudė*, *žemės taukai*, *vilkpautis*; naujausiam – *lavóngrybis*, *pānagybis*, *meřgagybis*. Tradicinei kultūrai būdingi konceptualieji vaizdiniai naujausiose nominatemoose nebeatsispindi.

ŠALTINIAI

- AA – Daina Zemzare. *Arpovidvārdu aptauja: Sēnes*, Rīga, 1967.
- AK – Юрий Евгеньевич Березкин. *Тематическая классификация и распределение фольклорно-мифологических мотивов по ареалам: Аналитический каталог*, prieiga per internetą: <<http://www.ruthenia.ru/folklore/berezkin/biblio.htm>>, [žiūrėta 2012-10-14].
- AvGMT – Rūta Averkienė. Grybų mitas ir tikrovė, *XXI amžius*, 2004, spal. 20, prieiga per internetą: <http://www.xxi.amzius.lt/numeriai/2004/10/20/gkras_01.html>, [žiūrėta 2012-10-14].
- Drob – Ona Drobelenienė. „Visa, kas gera, paraidavo iš girios“, *Etninė kultūra*, 2009, Nr. 8, p. 78–82, prieiga per internetą: <<http://www3.lrs.lt/docs2/CGRKBOTX.PDF#page=78>>, [žiūrėta 2012-10-14].
- DrskŽ – Gertrūda Naktinienė, Aldona Paulauskienė, Vytautas Vitkauskas. *Druskininkų tarmės žodynas*, Vilnius, 1988.
- DŽe – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*: Elektroninis variantas, Vilnius, 2005, prieiga per internetą: <<http://dz.lki.lt>>, [žiūrėta 2012-10-14].
- ĖIV – Elga Kagaine, Silvija Raĝe. *Ėrgėmes izloksnes vārdnīca*, sēj. III, Rīga, 1983, p. 800.
- KAŽ – *Kaip atsirado žemė: Lietuvių etiologinės sakmės*, sudarė ir parengė Norbertas Vėlius, Vilnius, 1986.
- LBŽ – *Lietuviškas botanikos žodynas*, d. I, Kaunas, 1938.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XX, Vilnius, 1968–2002.
- ZalPT – *Senovės žmonių gydymai be gydytojų: Petro Zalansko (1900–1980) pateikta tautosaka*, prieiga per internetą: <<http://www.etno.lt/index.php/lt/straipsniai/168-senoves-zmoniu-gydymai-be-gydytoju->>, [žiūrėta 2012-10-14].

LITERATŪRA

- Auksoriūtė Albina 2000. L. Ivinskio mikologijos terminai, *Terminologija*, [Nr.] 7, p. 48–58.
- 2001. Laurynas Ivinskis' Mushroom Names, *Linguistica Lettica*: Latviešu valodas institūta žurnāls, Nr. 9, p. 34–44.
- Bagladi Orsolya 2011. *Linguistic Analysis of Hungarian Fungus Names: PhD Dissertation*, University of Pannonia, Veszprem, prieiga per internetą: <http://konyvtar.uni-pannon.hu/doktori/2011/Bagladi_Orsolya_theses_en.pdf>, [žiūrėta 2012-05-14].
- Balick J. Michael 1996. Transforming Ethnobotany for the New Millennium, *Annals of the Missouri Botanical Garden*, vol. 83, No. 1, p. 58–66.
- Bartnicka-Dąbkowska Barbara 1964. *Polskie ludowe nazwy grzybów*, Wrocław.
- Bielis Etorė 2004. *Grybai: Išsamus grybų ir jų rinkimo žinynas*, vertė Darius Stankevičius, Vilnius.
- Bjeletič Marta, Vlajić-Popovič Jasna 2008. Ekstralingvistiški faktori u etimološkim istraživawima, *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, Br 73, p. 57–71, prieiga per internetą: <<http://www.scribd.com/doc/130428332/Zbornik-MS-Za-Slavistiku-Br-73>>, [žiūrėta 2013-09-03].
- Būga Kazimieras 1958–1961. *Rinkiniai raštai*, t. 1–3, Vilnius.
- Dugan M. Frank 2008. Fungi, Folkways and Fairytales, *North American Fungi*, vol. 3, No. 7, p. 23–72.
- 2011. *Conspectus of World Ethnomycology: Fungi in Ceremonies, Crafts, Diets, Medicines, and Myths*, St. Paul, p. 151.
- Findlay W. P. K. 1982. *Fungi: Folklore, Fiction, & Fact*, Richmond.
- Fine Gary Alan 1998. *Morel Tales: The Culture of Mushrooming*, Cambridge, Mass.
- Garibay-Orijel Roberto, Ramírez-Terrazo Amaranta, Ordaz-Velázquez Marisa 2012. Women Care about Local Knowledge, Experiences from Ethnomycology, *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, vol. 8, No. 1, p. 1–12, prieiga per internetą <<http://www.ethnobiomed.com/content/8/1/25>>, [žiūrėta 2013-09-03].

- Genelytė Aurelija 2001. Augalų pavadinimai, reiškiami pastoviaisiais žodžių junginiais, *Lituanistica*, Nr. 3(47), p. 31–38.
- Gritėnienė Aurelija 2006. *Augalų pavadinimų motyvacija šiaurės panevėžiškių patarmėje*, Vilnius.
- Grzywnowicz Krzysztof 2007. Some Data from the Ethnomycology of Pre-Slavonic and Slavonic Tribes on Polish Territory, *International Journal of Medicinal Mushrooms*, vol. 9, p. 61.
- Iršėnaitė Reda 2008. *Kur grybauti Lietuvoje*, Kaunas.
- Jasiūnaitė Birutė 2009. Kai kurie frazeologiniai belemnito pavadinimai, *Kalbotyra*, Nr. 54(2), p. 133–139.
- 2010. *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*: Monografija, Vilnius.
- Yorou S. N., De Kesel A. 2001. Plant Systematics and Phytogeography for the Understanding of African Biodiversity, *Systematics and Geography of Plants*, vol. 71, No. 2, p. 627–637, prieiga per internetą: <<http://www.jstor.org/stable/3668707>>, [žiūrėta 2013-09-03].
- Kalnius Petras 2008. Etninės kultūros samprata Norberto Vėliaus darbuose, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXVI, p. 37–50.
- Kasparavičius Jonas 2012. Gydimas... grybais: senoji liaudies medicinos išmintis, *Šiaulių naujienos*, spal. 9, prieiga per internetą <<http://www.snaujienos.lt/naujienos/sveikata/25398-gydimas-grybais-senoji-liaudies-medicinos-imintis>>, [žiūrėta 2013-01-20].
- Kottak Conrad Phillip 1979. *Cultural Anthropology*, New York.
- Larrère Raphaël 2004. Champignons sauvages: initiations et savoirs, *Ethnologie française*, vol. 34(3), p. 463–469.
- Lévi-Strauss Claude 1970. Les champignons dans la culture. A propos d'un livre de M. R. G. Wasson, *L'Homme*, vol. 10, issue 1, p. 5–16, prieiga per internetą: <http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/hom_0439-4216_1970_num_10_1_367101>, [žiūrėta 2013-09-11].
- Lubienė Jūratė 2008. Grybų pavadinimų motyvacija pagal išorinius arba vidinius grybo požymius, *Res humanitariae*, [t.] IV, p. 173–192.
- 2009. Lietuvių kalbos liaudiški grybų pavadinimai su grybų augimo motyvaciniais požymiais, *Res humanitariae*, [t.] VI, p. 180–203.
- 2012. Žvėrių pavadinimai lietuvių kalbos mikonimų motyvacijos sistemoje, *Res humanitariae*, [t.] XII, p. 99–122.
- Machek Václav 1954. *Česká a slovenská jména rostlin*, Praha.
- Merkienė Regina Irena (sud.) 2007. *Šokiadienių ir šventadienių etnografija*, Vilnius, p. 146–149.
- Milius Vacys 2005. Kasdienybės darbų pasiskirstymas Lietuvos kaime XIX a. antroje pusėje–XX a. pirmojoje pusėje, *Lietuvos etnologija: Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, Nr. 5(14), p. 27–34, prieiga per internetą: <<http://archive.minfolit.lt/arch/5501/5848.pdf>>, [žiūrėta 2013-09-21].
- Muluwa Joseph Koni 2010. *Plantes, animaux et champignons en langues bantu: Etude comparée de phytonymes, zoonymes et myconymes en nsong, ngong, mpiin, mbuun et hungan (Bandundu, RD Congo)*, Université Libre de Bruxelles, prieiga per internetą: <<http://theses.ulb.ac.be/ETD-db/collection/available/ULBetd-06182010-113029/unrestricted/Introductiongenerale.pdf>>, [žiūrėta 2012-09-09].
- Persson Gunnar 2000. *Cognitive Aspects of Names for Fungi in Some Languages*: Symposium on Lexicography IX, Tubingen, p. 305–322.
- Petkevičiūtė Živilė [et al.] 2010. Urban Ethnobotany Study in Samogitia Region, Lithuania, *Journal of Medicinal Plants Research*, vol. 4, No. 1, p. 64–71.
- Petkevičiūtė Živilė, Mekas Tauras Antanas 2011. Etnofarmacinio-botaninio tyrimo perspektyvos Lietuvoje, *Medicinos teorija ir praktika*: Ketvirtinis žurnalas medikams, t. 17(1), p. 77–82.
- Roberto Garibay-Orijel, Amaranta Ramírez-Terrazo, Marisa Ordaz-Velázquez 2012. Women Care about Local Knowledge, Experiences from Ethnomycology, *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, vol. 8, No. 1, p. 1–12, prieiga per internetą: <<http://www.ethnobiomed.com/content/8/1/25>>, [žiūrėta 2013-09-14].
- Rušys Algirdas 2011. Konceptas žemė lietuvių frazeologijoje, *Res humanitariae*, [t.] X, p. 120–141.

- Sabalaiuskas Algirdas 1990. *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius.
- Sasnauskas Valdas 2008. *Lietuvos grybai*, Kaunas, p. 288.
- Senvaitytė Dalia 2006. Psichotropiniai augalai lietuvių tradicijoje, *Liaudies kultūra*, Nr. 4(109), p. 21–25, prieiga per internetą: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2006~1367157177051/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>>, [žiūrėta 2013-09-14].
- Schultes Richard Evans, Siri von Reis (eds.) 1995. *Ethnobotany: Evolution of a Discipline*, Portland, Or.
- Šaknys Bernardas 2002. Jaunimo neintensyvaus darbo savitumai (XIX a. pabaiga–XX a. pirmoji pusė), *Lituanistica*, Nr. 1(49), p. 42–56, prieiga per internetą: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB-0001:J.04~2002~1367159891882DS.002.0.01.ARTIC...>>, [žiūrėta 2013-09-14].
- Šimkutė Inga 2011. *Natūraliųjų vaistinių medžiagų, naudotų Plungės rajone 2009–2010 m., etnofarmacinis tyrimas*: Magistro baigiamasis darbas, darbo vad. dr. T. Mekas, Kaunas, prieiga per internetą: <http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2011~D_20110628_151300-47090/DS.005.0.01.ETD>, [žiūrėta 2013-09-03].
- Šurkus J. 1973. Lietuvių liaudies medicinos tyrinėjimų apžvalga, *Medicina*, t. 14, p. 33–46.
- Trimakas Ramūnas 2008. *Lietuvių liaudies medicina: etnografiniai ir folkloristiniai aspektai: XIX amžiaus pabaiga–XX amžiaus pirmoji pusė*, Vilnius.
- Trinkauskaitė-Johnson Eglė 2006. Apie grybus, arba velniškas nuklydimas, *Liaudies kultūra*, Nr. 2(107), p. 10–18, prieiga per internetą: <www.elibrary.lt/resursai/Ziniasklaida/LLKC/liaudies_kultura/Lk06_2.pdf>, [žiūrėta 2013-09-14].
- Urbanas Vincentas 2007. *Lietuvos grybų atlasas*, Kaunas.
- Urbutis Vincas 1978. *Žodžių darybos teorija*, Vilnius.
- Vėlius Norbertas 1987. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis*, Vilnius.
- 2011. *Chtoniškoji lietuvių mitologija*, parengė Pranas Vildžiūnas, Vilnius.
- Vilkonis Kęstutis 2001. *Lietuvos žaliasis rūbas*, Kaunas.
- Wasson Robert Gordon, Wasson Valentina Pavlovna 1957. *Mushrooms, Russia, and History*, 2 vol., New York.
- Wasson Robert Gordon, Heim Roger 1958. *Les champignons hallucinogènes du Mexique*, Paris.
- Wysoczański Włodzimierz 2006. *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych na materiale wybranych języków*, Wrocław.
- Zsigmond Győző 2010. The Meanings and Functions of Mushrooms as Food in Hungarian Folk Tradition, *Acta Ethnographica Hungarica*, vol. 55, No. 1, p. 115–138.
- Бабаянц О. В., Бушуляна М. А., Залогина М. А. 2005. *Phallus impudicus* L.: Перспективы использования в медицине, кн.: *Успехи медицинской микологии: Материалы третьего всероссийского конгресса по медицинской микологии*, т. V, Москва, p. 240–243.
- Белова О. В. 1996. Эротическая символика грибов в народных представлениях славян, кн.: *Секс и эротика в русской традиционной культуре*, Москва, p. 317–322.
- Вендина Татьяна Ивановна 1998. *Русская языковая картина мира сквозь призму словообразования (макрокосм)*, Москва.
- Дудка И. А. 2011. Грибы в народной медицине восточных славян, кн.: *Биологические особенности лекарственных макромицетов в культуре: Сборник научных трудов в двух томах*, т. 1, под ред. чл.-кор. НАН Украины С. П. Вассера, Киев, p. 83–105.
- Захаров И. А., Касперавичус М. М. 1981. Грибы в мифах и обрядах (краткий очерк этномикологии), *Микология и фитопатология*, т. 15, № 1, p. 66–72.
- Змитрович И. И., Сержанина Г. И. 1978. *Макромицеты*, Минск, prieiga per internetą: <<http://gribochek.su/books/item/f00/s00/z0000005/index.shtml>>, [žiūrėta 2013-09-14].
- Кайгородова Е. Б. 2010. Ономазиологический подход к исследованию диалектных номинаций тематической группы «несъедобный гриб», *Вопросы лингвистики и литературоведения*, № 2(10), p. 17–21.

- Колосова Валерия Борисовна 2010. Славянская этноботаника: Очерк истории, кн.: *Acta Linguistica Petropolitana: Труды института лингвистических исследований*, т. VI, ч. 1, Санкт-Петербург, р. 7–30, prieiga per internetą: <<http://ethnobotanics.pochta.ru/bibliograph-slav.htm>>, [žiūrėta 2013-06-02].
- Коппалева Юлия 2007. *Финская народная лексика флоры (становление и функционирование)*, Петрозаводск.
- Кузьмина Елена Борисовна 2008. *Названия грибов в структуре словообразовательных гнезд: На материале псковских говоров*: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Псков.
- Лагутина Татьяна Владимировна 2008. *Полная энциклопедия грибов*, Москва.
- Лемеза Н. А. 2008. *Альгология и микология: Учебное пособие*, Минск, р. 200.
- Меркулова В. А. 1967. *Очерки по русской народной номенклатуре растений: Травы. Грибы. Ягоды*, Москва.
- Мороз Андрей Борисович 2000. Волк в южнославянской народной культуре. Человеческое и демоническое, кн.: *Миф в культуре: человек – не-человек*, Москва, р. 78–87, prieiga per internetą: <http://www.rfbg.ru/rffi/ru/books/o_66634>, [žiūrėta 2013-06-02].
- Пермякова Людмила Анатольевна, Подюков Иван Алексеевич 2012. Лингвосомиотический аспект описания народной миконимики, *Российская и зарубежная филология: Вестник Пермского университета*, вып. 2(18), р. 51–60, prieiga per internetą: <<http://www.rfp.psu.ru/>>, [žiūrėta 2013-08-12].
- Сенк–Шеленгевич Ольга 2009. *Структурно-семантическая организация и функционирование номинаций грибов в русском языке*: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Москва, р. 28.
- Соломко Э. Ф. 2011. Пищевая ценность и лекарственные свойства культивируемых базидиальных макромицетов, кн.: *Биологические особенности лекарственных макромицетов в культуре: Сборник научных трудов в двух томах*, т. 1, под ред. чл.-кор. НАН Украины С. П. Вассера, Киев, р. 5–83.
- Толстая С. М. 1996. Этнолингвистика, кн.: *Институт славяноведения. 50 лет*, Москва, р. 235–248.
- [2013a]. *Постулаты московской этнолингвистики*, prieiga per internetą: <<http://www.rastko.rs/rastko/delo/11734>>, [žiūrėta 2013-06-17].
- [2013b]. *Лекция «Этнолингвистика: Современное состояние и перспективы»*, prieiga per internetą: <<http://www.ruthenia.ru/folklore/Tolstaja.html>>, [žiūrėta 2013-06-17].
- Толстой Н. И. 1995. *Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*, Москва, prieiga per internetą: <www.inslav.ru>, [žiūrėta 2013-06-17].
- 1997. *Некоторые вопросы соотношения лингво- и этногеографических исследований: Избранные труды*, т. 1, Москва, р. 223–242.
- Топоров В. Н. 1959. О балтийских следах в топонимике русских территорий, кн.: *Lietuvių kalbotyros klausimai*, d. 2, Vilnius, р. 55–63.
- 1979. Семантика мифологических представлений о грибах, кн.: *Balkanica*, Москва, р. 234–279.
- Юргенсон А. 2000. Отношение эстонцев к грибам, *Этнографическое обозрение*, № 2, р. 115–127.
- Янышкова И. 2009. Вацлав Махек – основоположник брненской этимологической школы, кн.: *Этнолингвистика. Ономастика. Этимология: Материалы междунар. науч. конф.*, Екатеринбург, 8–12 сентября 2009 г., [под ред. Е. Л. Березович], Екатеринбург, р. 308–309.

Regarding the Popular Names of the Common Stinkhorn

J Ū R A T Ė L U B I E N Ė

S u m m a r y

The subject of the article comprises popular denominations of the common stinkhorn (*Phallus impudicus*) used colloquially and in dialects rather than in the scholarly literature. The semantic paradigm under consideration consists of more than 20 lexical units, found in the Lithuanian Language Dictionary, dictionaries of the dialects, various written sources and the spoken language, the data of which has been gained by way of questioning about five hundreds of respondents. Some of these denominations have not been previously recorded in any lexicographic publications. Linguistic and ethnolinguistic analysis of the mushroom names is considered to be part of the ethnomycology. First, by using linguistic methods (structural, semantic, and motive analysis) the explicit motivation of the denominations is elucidated, and afterwards, by connecting data from linguistics, mycology, ethnopharmacy, folklore, and mythology, the implicit motivation is studied. Such complex analysis is maintained to be suitable for revealing the conceptual linguistic image of the *Phallus impudicus* and, moreover, it can be useful to further interdisciplinary studies of the national cultural experience. The analysis of the denomination system used to designate *Phallus impudicus* or its separate constituents revealed the conceptual image of this mushroom existing in the language: it is particularly malodorous (*smirdėklis, lavóngrybis*), characterized by peculiar shape, reminiscent of an egg, knob, hump, or male sexual parts (*žėmės taukaĩ, kiaušėagyrybis, vėlėpautis*), and specific soft consistence, not unlike that of an egg or grease (*žėmės taukaĩ, kiaušėagyrybis, vėlėpautis*); it favors humid and swamp-like places (*paniabūdė*) and is believed to have therapeutic qualities (*žėmės taukaĩ, vėlėpautis*). This mushroom is doubtlessly attributed to the chthonic world (*vėlėpautis, kėukagyrybis, paniabūdė*). Mythic images typical to the traditional culture are discovered among the old folk names of the *Phallus impudicus*, whereas among the most recent denominations they are hardly reflected anymore (*lavóngrybis, pėnagyrybis, meėgagyrybis*).

Gauta 2013–10–02